

זוֹרוֹת

הערות נוספות בענין החפירות ברמת-רחל

מאת

יוחנן אהרונן

א. לבעיית הזיהוי

בדין על נושא זה לגבי התל ברמת-רחל הצבעתי על הקושי לזהות את המקום עם גטופה, בהעדר שרידים מתאימים מתקופת הברזל הראשונה⁽¹⁾, אולם לא עלה בידי להציע הצעת זיהוי טובה מזו.

ברצוני עתה להציע את ההשערה, שיש לזהות את המקום עם בית-הכרם. עיר זו נזכרת במקרא בתוספת של תרגום השבעים ליהו' טו, נט בצורת *Kareu*, בין ערי המחוז העשירי של יהודה, הכולל גם את בית לחם, תקוע, עיטם, ביתר ומנחת. לפיכך שומה עלינו לחפשה דרומית או דרומית-מערבית מירושלים. המקום נזכר שנית בדברי ירמיהו: "ובתקוע תקעו שופר ועל בית הכרם שאו משאת" (יר' ו, א). מכאן למדים אנו, שהעיר היתה במקום גבוה, שבו נהגו להעלות משואות-אזהרה, שנראו בירושלים, וכנראה מדרום לירושלים, בדרך לתקוע. ובפעם האחרונה נזכרת בית הכרם במקרא כמקום-מושביו של שר פלך בתקופת נחמיה (נח' ג, יד).

על מקום זה יש ברשותנו שתי ידיעות מאוחרות יותר. במשנה נאמר: "אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית-הכרם, וחופרין למטה מהבתולה ומביאים משם אבנים שלמות, שלא הונף עליהן ברזל... שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם, והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, אינו בדין שיונף המקצר על המאריך" (מידות ג, ד). מכאן נובעת המסקנה, שבקעת בית הכרם היתה קרובה לירושלים, והיה זה ודאי המקום הקרוב והנחו ביותר לגישה, שבו נמצאו האבנים המבוקשות. דאלמאן משער, שבית-הכרם היתה בקצה מדבר יהודה, כי רק שם אפשר היה למצוא אדמות בלתי מעובדות בסביבת ירושלים⁽²⁾. אף אם נניח, שאין ההדגשה מכוונת לאדמה הבתולה, אלא לאבנים הטבעיות הנוחות לבנייה, וכי הדברים אמורים באבנים מסוג "מיני דיר יסין", המתפצלות לוחות ישרים, הרי מצויות הן באל-באקעה, המשתרעת לרגלי התל של רמת-רחל, ואינן מגיעות עד לבקעה של עין כארם⁽³⁾. לבסוף מציין הירונימוס בפירושו ליר' ו, א, שיש מקום, הנקרא בלשון

(1) ידיעות י"ט, ג-ד, תשט"ו, עמ' 174.

G. Dalman, *Jerusalem und sein Gelände*, Gütersloh, 1930, p. 246 (2)

(3) הנני מחזיק טובה על ידיעה זו לפרופ' אבנימלך.

היהודים Bethacharma והשוכן על הר בין ירושלים לבין תקוע. יתכן, כמובן, שההירוגימוס מגיע למסקנה זו רק על סמך הפסוק המקראי.

זהוהוי המקובל של בית-הכרם עם עין כארם אינו מתאים לכל הנתונים הללו, ואף לא בא על אישורו מבחינה ארכיאולוגית. לפיכך חיפשו חוקרים שונים מדרום לירושלים. (שיק⁴) ודאלמן⁵) הציעו את זיהויה עם הירודיון או עם סביבתו, ואלט, שפסל זיהוי זה מבחינה ארכיאולוגית, הציע לחפשה באחת הפסגות בסביבת אל-ח'צר, מערבית לבית-לחם⁶).

לעומת זה הולם התל של רמת-רחל את כל הנתונים: המקום משתלב יפה במחוז העשירי של יהודה; כנקודה גבוהה ביותר בין ירושלים לבית-לחם מתאים הוא להעלות משואות; הוא נמצא בדרך מירושלים לתקוע וכן קרוב הוא לירושלים. תקופות היישוב שנתגלו מתאימות גם מבחינה ארכיאולוגית למקורות של בית הכרם: העיר נוסדה בתקופת הברזל השניה; היתה קיימת בימי של ירמיהו; תפסה מקום חשוב בימי שיבת-ציון; וטביעות הכדים הרבות עם הכתובת "יהד" ו"ירשלם" מסייעות להנחה, ששימשה מרכז אדמיניסטרטיבי. המקום נשאר חרב מימי חורבן הבית השני ועד לזמנו של ההירוגימוס. ובתקופה הביזאנטית כלל בעיקרו את כנסיית קתיסמה ומנזרה. לא נתפלא, אפוא, אם השם הקדום נשתכח בתקופה זו.

קרבת המקום לירושלים אינה סותרת את הידיעה, ששימש עיר פלך בימי נחמיה. בירות הפלכים הידועות לנו לא נקבעו במרכזי הפלכים, אלא במצודות, שבהן נמצא חיל מצב, רובן קרוב לגבולות, כגון בית צור ומצפה. אין גם הכרח להניח, שבית-לחם היתה נתונה לשלטונו של שר חצי פלך ירושלים. אלט מניח, ובצדק, שחלוקת הפלכים מותאמת במידה רבה לחלוקה המחוזית של יהודה, כצורתה ביהו' טו—יט⁷), שבה נפרדת בית-לחם מירושלים והיא נמצאת במחוז אחד עם Καρση. מתוך השוואת שני המקורות מתקבלת התמונה הבאה:

מחוזות יהודה לפי יהו' טו—יט⁸)

4. קעילה, לבנה, נציב, מראשה	ערי פלך בתקופת נחמיה
9. בית-צור, לחול, גדור.	קעילה
10. כרם, בית-לחם, תקוע, עיטם, ביתר, מנחת (ר' תרגום השבעים)	בית-צור
11. ירושלים, קרית יערים, גבעון, כפירה, הרמה,	בית-הכרם
	ירושלים
מצפה	
12. יריחו, עין גדי, בית-אל, עפרה, גבע.	מצפה

⁴) C. Schick, ZDPV 3, 1880, pp. 91 f.

⁵) G. Dalman, ZDPV 37, 1914, p. 351; id., Jerusalem, etc., p. 246

⁶) A. Alt, PJB 24, 1928, pp. 19—21

⁷) A. Alt, PJB, 1925, pp. 100—116; id., Kleine Schriften zur

Geschichte des Volkes Israel II, München, 1953, pp. 276—288

⁸) נביא רק את הערים העיקריות והידועות בכל מחוז.

וודאי לא מקרה הוא, שכל אחת מערי הפלך מתאימה לאחד ממחוזות יהודה, השניו היחיד חל בעניין מצפה, שהיא כלולה במחוז ירושלים לפי יה' טו—יט, ועובדה זו קשורה כנראה בעליית חשיבותה של עיר זו לאחר חורבן ירושלים, בחלוקה המחוזית של יהודה נמצאה מצפה, למעשה, בגבול שבין מחוזות י"א וי"ב, וייתכן שהיא נהפכה עתה לבירת המחוז, שהשתרע מיריחו עד סביבת בית-אל. אפשר אפוא להניח, שבית-לחם היתה בפלך בית-הכרם⁹, ומצבו האסטרטגי המעולה של המקום — ואולי מחמת קרבתו לירושלים דווקא — הוא שגרם לבחירתו כעיר פלך.

לאור הצעה זו של זיהוי מותר אולי לשאול, אם השם בית-הכרם קשור באותו ארמון מימי מלכות יהודה, ששרידיו נתגלו בחפירות. גם כיום מבורך איזור זה בכרמים; ושמא אותו בית מלוכה, שנבנה מחוץ לירושלים באיזור הכרמים, קבע את שמו של היישוב, שהתפתח סביבו.

ב. ט ב י ע ת "ל ד ה ע י ו"

ניסיתי לקרוא שתי טביעות שוות מן התקופה הפרסית, שנמצאו ברמת רחל, — "לדהעיו"¹⁰). בשעת פרסום הסקירה המוקדמת לא היה תחת ידי הדו"ח של זלץ וואצינגר על יריחו; ורק עתה, בעברי על הטביעות שפורסמו שם, נתברר לי, שאותה טביעה נמצאה גם ביריחו¹¹). אמנם בפרסום זה ניתן ציור בלבד, אך למרות ההבדלים הקטנים בציור האותיות אין ספק בדבר, שלפנינו אותה חותמת. לידסברסקי¹²) הציע לקרוא טביעה זו "ליהעזר", כלומר לעזריה, אולם בהתחשב עם הטביעות החדשות, שהן, כנראה ברורות יותר, אי אפשר לקבל קריאה זו. האות השנייה בשורה העליונה אינה י', אלא ד' פתוחה, או אולי ר' מטושטשת במקצת. כן שתי האותיות בשורה השניה אינן "זר", אלא, כנראה, "יז". על-כל-פנים יש עניין רב בגילוייה של אותה טביעה חותמת ביריחו וברמת רחל, שבדומה לטביעה הקדומה יותר, שנמצאה בבית-שמש וברמת-רחל כאחת¹³). מדגימה היא את תפקידו של יישוב זה כצומת-דרכים ומרכז אדמיניסטרטיבי בקרבת ירושלים וכן את קשריו עם ערי יהודה בתקופות השונות.

ג. ר ש י מ ת ה מ ט ב ע ו ת

בשעת מסירת הסקירה המוקדמת לדפוס לא נסתיים עדיין תהליך הניקוי של

(9) ר' גם אלט, *PJB* 24, 1928, p. 16, n. 4.

(10) ידיעות, יט, חשט"ו, עמ' 167.

E. Sellin — C. Watzinger, *Jericho*, Leipzig, 1913, p. 158; pl. 42, i (11

M. Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik* III, (12

.2, p. 45

(13) ידיעות, יט, חשט"ו, עמ' 166.

חלק מן המטבעות, שנמצאו בעונת-החפירות הראשונה של רמת-רחל, ואילו עתה מן הראוי הוא להביא את הרשימה המלאה של המטבעות, שזוהו ע"י מר י. ל. רחמני ומר א. בן-חורין. רשימה קצרה זו של 13 מטבעות היא מאלפת ביותר, כי החל בראשית התקופה ההלניסטית ועד לחיסול היישוב בראשית התקופה הערבית מתחלקות מטבעות אלו כמעט בשווה והיעדרן של מטבעות משנת 70 עד למאה הרביעית לספירה מסייע להנחה על הפסקת היישוב בתקופה זו.

הערות למאמרו של י. אהרוני "החפירות ברמת-רחל"

במאמרו על החפירות ברמת-רחל, שנתפרסם ב"ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה" (שנה י"ט, חוב' ג—ד) מציין י. אהרוני — בין השאר — שכאן "נמצאו מטבעות של יוחנן הורקנוס, של הנציב ולירוס גרטוס (משנת 17/16 לסה"נ) ורביעית השקל משנה ב' למרד הראשון, ז. א. משנת 68 לסה"נ". בקשר לכך ברצוני להעיר:

(1) עד כה היו ברשותנו ידיעות על מטבעות רביעית השקל רק מהשנה הרביעית למלחמת היהודים, כלומר משנה 70/69 לסה"נ: א) מטבע כסף, שמראה בפנים שלוש שבלים קשירות, ועליו "רבע השקל", ומאחור — את האות "ד" בתוך זרעלים. מסוג זה נשאר מטבע אחד ויחידי במוזיאון הבריטי בלונדון. (עיין בקטלוג של המוזיאון, דף 271, מספר 21, רייפנברג "מטבעות היהודים", דף 53, מספר 146); ב) מטבע-נחושת — אף היא נדירה למדי — שמראה בפנים שני לולבים ואת הכתובת: "שנת ארבע — רביע" ומאחור אתרוג עם הכתובת "לגאולת ציון". עד לפני מספר שנים ייחסו מטבע זה לשמעון מכבי (עיין בקטלוג של המוזיאון הבריטי דף 184, מספר 4, ובספרו של רייפנברג "מטבעות היהודים", דף 33, מספר 5). ואולם כותב הטורים האלה הוכיח במחקרו "מטבעות שנת ארבע לגאולת-ציון וקביעת זמנם", שהם נטבעו בשנה הרביעית למלחמת היהודים. דעה זו, שנתקבלה על-ידי רייפנברג בספרו האחרון *Jewish History on Coins, London 1953* נרשמה כהסברה בשולי הבולים בסידרת המטבעות של מדינת ישראל. על שאר השנים של מלחמת היהודים נודעו לנו עד כה רק מטבעות כסף — שקל וחצי-שקל — וכן "פרוטות" מנחושת. גילוייה של "רביעית השקל" מהשנה השניה למלחמת היהודים בחפירות רמת-רחל מהווה מעין "סנסאציה" נומיסמאטית וארכיאולוגית, ומן הראוי הוא, שמר י. אהרוני, מחלקת העתיקות של מדינת ישראל והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה יפרסמו ברבים את תיאורה המפורט: משקלה, גדלה, הכתובות שעליה וכו'. ברור, שאם מקורו של הפרסום הנ"ל בשגיאה — יש לפרסם מיד תיקון, כדי למנוע הטעיית חוקרים נומיסמאטיים וארכיאולוגיים.*

(* ר' להלן רשימתו של י. רחמני בעמ' 51 — המערכת.